

УДК: 82.09 (575.2)(04)

Мырзабаева Н. Д.
*Ч.Айтматов атындагы
 тил жана адабият институтунун
 азыркы кыргыз тили бөлүмүнүн
 ага илимий кызматкери*

С. ЭРАЛИЕВДИН ПОЭЗИЯСЫН ЛИНГВИСТИКАЛЫК ӨҢҮТТӨ ИЛИКТЕП-ҮЙРӨНҮҮ ЗАРЫЛДЫГЫ ЖӨНҮНДӨ

Мырзабаева Н. Д.
*научный сотрудник
 кафедры современного кыргызского языка,
 Институт языка и литературы имени Ч. Айтматова*

О НЕОБХОДИМОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ ПОЭЗИИ С. ЭРАЛИЕВА С ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Myrzabaeva N. D.
*researcher
 Department of Modern Kyrgyz Language,
 Institute of Language and Literature named after Ch. Aitmatov*

ON THE NEED TO RESEARCH AND STUDY THE POETRY OF S. ERALIEV FROM A LINGUISTIC POINT OF VIEW

*Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы
 Национальная академия наук Кыргызской Республики
 National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic*

Аннотация. С. Эралиевдин поэзиясын лингвистикалык таризде анализдөө анын сөз байлыгы, синтаксиси, метафоралары жана стилистикалык өзгөчөлүктөрүн изилдөө аркылуу кыргыз тилинин поэтикалык мүмкүнчүлүктөрүн терең аңдап билүүгө жол ачат.

Негизги сөздөр: семантикалык жана стилистикалык катмар, поэзия жанры, көркөм сөз каражаттары, изилдөө, көркөм тил, акындык чеберчилик, стилистикалык катмарлар, синтаксистик түзүлүш.

Аннотация. Лингвистический анализ поэзии С. Эралиева открывает путь к глубокому пониманию поэтических возможностей кыргызского языка через изучение его лексики, синтаксиса, метафор и стилистических особенностей.

Ключевые слова: семантико-стилистический слой, жанр поэзии, художественные средства речи, исследование, художественный язык, поэтическое мастерство, стилистические пласты, синтаксическая структура.

Annotation. Linguistic analysis of S. Eraliev's poetry opens the way to a deep understanding of the poetic capabilities of the Kyrgyz language through the study of its vocabulary, syntax, metaphors and stylistic features.

Keywords: semantic-stylistic layer, genre of poetry, artistic means of speech, research, artistic language, poetic skill, stylistic layers, syntactic structure.

Кыргыз тили илиминин актуалдуу маселелеринин бири айрым акын-жазуучулардын чыгармаларынын тилин ар тараптуу изилдөө болуп саналат. Адабий чыгармалардын – анын ичинде поэзия жанрынын тилин тал-

доодо акындын тилин анын чыгармачылыгы менен байланыштырып изилдөө аркылуу тилдин өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачып берүү сыяктуу кызыктуу маселелер жаралат, кыргыз тилинин лексикасынын

семантикалык жана стилистикалык катмарларынын колдонулушу канчалык деңгээлде негиздүү экендигин байкоого алууга мүмкүндүк берет. Тилчи-окумуштуулар поэтикалык тилди иликтөөдө көбүрөөк метрика, рифма жана строфага байланыштуу маселелерди кеңири талдоого алышкан материалдар арбын. Ошого карабастан, дале болсо ар бир акындын чыгармачылыгын түрдүү негизде анализге алып, ырларынын тилин теориялык жактан изилдөө учурда актуалдуу, маанилүү милдет.

Акындын чыгармаларынын тилдик өзгөчөлүктөрүн иликтөөдө тилдик составдын өнүгүү жана баюу жолдорун аныктоо мүмкүнчүлүгү пайда болот. Акыркы мезгилде көркөм чыгармалардын тилин, стилин изилдөөдө айрыкча жанданууну байкоого болот. Конкреттүү акындардын чыгармачылыгына арналган илимий эмгектерде жана монографияларда авторлордун жекече өзгөчөлүктөрүн, стилин аныктоого аракеттер жасалууда.

С. Эралиев - кыргыз поэзиясынын белгилүү өкүлдөрүнүн бири болуп саналат. Анын чыгармачылыгы кыргыз адабиятынын маанилүү бөлүгүнө айланган жана анын поэзиясы акындын терең философиялык ойлорду өз ичине камтып, инсан жана жаратылыш, коом жана жеке адам, махабат жана арман сыяктуу кеңири темаларды кучагына алат. Лингвистикалык анализдин жардамы менен С. Эралиевдин поэзиясынын тилин жана анын стилистикалык өзгөчөлүктөрүн терең түшүнүү, тилдин өзгөчө бөлүгүн түзүүчү элементтерди ачуу мүмкүнчүлүгү бар.

С. Эралиевдин поэзиясындагы эстетикалык өзгөчөлүктөр, анын тилинде өзүнчө бир бийик ченемдин пайда болушуна шарт түзөт. Акын элдик фольклордун элементтерин, ошондой эле кыргыз тилдүү адабий чыгармачылыктын бардык мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу менен жогорку эстетикалык эффектилерди жара алгандыгын байкоого болот.

Лингвистикалык анализ бул тилдик өзгөчөлүктөрдү жана аларды жаратуучу көркөм каражаттарды терең талдоого алып келет. С.Эралиевдин поэзиясын лингвистикалык планда изилдөө, талдоо толук жүргүзүлүп бүткөн дегенден алыспыз. Акындын ырларын көркөм чыгарманын тили түшүнүгү катарында салттуу нукта караган, метафора, салыштыруу, жана көркөм сөз каражаттарынын айланасында анализ кылынган эмгектер азыноолак бар экенди-

гин байкадык. С. Жумалиевдин эмгектеринде С. Эралиевдин поэзиясынын стилистикалык өзгөчөлүктөрү, анын көркөм образдары жана тилдин колдонулушу тууралуу кеңири талдоо жүргүзүлгөн. Анын **«Кыргыз поэзиясынын теориясы»** жана **«Кыргыз адабиятынын тарыхы»** сыяктуу эмгектеринде С. Эралиевдин чыгармаларына жана поэзиясынын тилине байланыштуу изилдөөлөр берилген. А. Кеңешова кыргыз адабиятынын тили жана стилистикасы боюнча жазган бир нече изилдөөлөрү белгилүү. С.Эралиевдин поэзиясына байланыштуу **«Кыргыз адабиятынын стилистикасы»** эмгегинде кыргыз поэзиясындагы тилдик каражаттарды колдонууда Эралиевдин чыгармаларына кайрылып өткөн, акындын сөз колдонуу ыкмаларын, анын поэзиясындагы лексикалык өзгөчөлүктөрүн изилдеген. Т. Өмүралиев С. Эралиевдин поэзиясынын стилистикасын жана лексикасын изилдөөгө салым кошкон. Ал ошондой эле С. Эралиевдин чыгармаларынын тилдик жана эстетикалык өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөткөн эмгектерди жазган. **«Кыргыз поэзиясынын стилистикасы»** жана башка адабий изилдөөлөрүндө С.Эралиевдин чыгармаларынын тили жөнүндө да баалуу ой-пикирлерин билдирген. Бул окумуштуулардын эмгектеринде С.Эралиевдин поэзиясынын тили, анын лексикалык, грамматикалык жана стилистикалык өзгөчөлүктөрү боюнча терең талдоолор жүргүзүлгөн.

С. Эралиевдин поэзиясынын тилинин экспрессивдүүлүгү жана эмоционалдуулугу анын тилдик каражаттарды түрдүү аспектиде: образды мүнөздөөдө да, чыгарманын сюжеттик курулушунда да орундуу колдонгондугунда. Эралиевдин чыгармаларынын эң башкы касиети тилдик бирдиктерди ыктуу пайдалануу аркылуу, ар бир тыбыш, сөз, сүйлөмдүн мааниси чыгарманын бүтүндөй тулкусунда өзгөчө семантикалык, функционалдык, эстетикалык таасирге ээ болушуна байланыштуу. Тилекке каршы, С. Эралиевдин поэзиясынын тили лингвистикалык аспектиде тиешелүү деңгээлде иликтенип, талдоого алына элек. С. Эралиевдин поэзиясынын лингвистикалык анализи анын чыгармаларынын терең философиялык жана эмоционалдык катмары менен бирге, акындын тилдеги инновацияларын да ачууга мүмкүндүк берет. Лингвистикалык изилдөө акындын чыгармачылыгындагы тилиндеги жана стилдик өзгөрүүлөрдү системалаштырууга, алардын анык түшүнүк жана образдар аркылуу сүйлөшүүгө жана дүйнөгө караган

көз караштарын анализдөөгө жардам берет. Ошондой эле, С. Эралиевдин поэзиясындагы кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүн терең изилдөө, тилдин маданияттагы жана адабияттагы ролун түшүнүүгө жардам берет. Кыргыз тилинин ар түрдүү стилистикалык куралдары аркылуу акын өзүнүн көркөм дүйнөсүн түзүүдө улуттук маанидеги элементтерди колдонгон.

Лингвистикалык өңүттөн С. Эралиевдин поэзиясын изилдөөдө бир нече негизги аспектилерге көңүл буруу керек. Алардын ичинен төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот:

1. **Тилдин лексикалык түзүлүшү:** С. Эралиевдин чыгармаларында бай, оригиналдуу лексика колдонулат. Ал кыргыз тилинин көркөм жана стилистикалык мүмкүнчүлүктөрүн кеңири пайдалана билген. Мында жеке сөздөрдүн мааниси, алардын контекстке ылайык колдонулушу, метафоралар, синонимдер жана антонимдердин орду чоң роль ойнойт.

2. **Фразеология жана идиомалык конструкциялар:** Акындын поэзиясында кыргыз тилинде белгилүү болгон фразеологизмдер, идиомалык билдирүүлөр кеңири колдонулат.

3. **Синтаксистик түзүлүш:** С. Эралиевдин поэзиясында синтаксистик түзүлүштөрдө терең стилистикалык жана структуралык өзгөрүүлөр бар. Мындай өзгөчөлүктөр, поэзиядагы ырдын уйкаштыгын, үндөштүгүн бекемдеп турат. Көп учурда чыгарманын тилдик түзүлүшү ырдын маанисине жана мүнөзүнө жараша өзгөрөт.

4. **Стилистикалык чаралар:** Метафоралар, аллегориялар, гипербодалар, эпитеттер жана башка стилистикалык элементтер акындын чыгармачылыгында кеңири колдонулат. Бул каражаттар, сөздүн көркөмдүгүн, маанилүүлүгүн арттырат, окурмандын сезимдерине таасир этет [3. 55]

Поэзияда колдонулган лексикалык жана фразеологиялык каражаттар, өзгөчө көркөм чыгарманын образдык системасын, лирикалык каармандын сөзүнүн оригиналдуулугун ачып берүүдө мааниси чоң. Ойду так жеткирүү үчүн ар бир акын сөз байлыгын этияттык менен колдонот. Автор өз чыгармачылыгында тилдин эң бай каражаттарын максималдуу пайдаланууга умтулат [2.79]

Тилдик каражаттардын ичинен синонимдер көркөм чыгармадагы кубулушту чагылдыруунун өтө зарыл компоненти. Көркөм чыгармаларда кадимки синонимдерден

тышкары стилистикалык синонимдер да кездешет, алар чыгарманын жалпы идеясын жана автордун ой-ниетин чагылдырууга жардам берген башка сөз каражаттары менен бир катарда турат. С. Эралиев фразеологиялык синонимдерди ырларында окуянын өнүгүшүн, ички-сезимдерди, пейзаждык сүрөттөөлөрдү, психологиялык түрдүү кырдаалдарды чагылдырууда арбын колдонгонун байкай алабыз.

Мисалы:

Билесиң, жок башка кылар жардамым,
Биздин сүйүү менин ишим аркылуу,
кирдебесе, деген **намыс-ардамын**,
А көрөбүз тагдыр жазган ар жагын...
Биздин күздүн жели муздак болчу эле,
Кой, үшүйсүң, кой, үйүңө бар, жаным?!

Тандалмалар: Ырлар жана поэмалардын эки томдугу. Ф.: Адабият, 1991.

Көөнө сөздөргө жаңыча түс берүүдө Эралиевдин акындык чеберчилиги өзгөчө мактоого арзыйт. Көркөм чыгармаларда, анын ичинде поэзияда эскирген сөздөрдүн орундуу колдонулушу акындын көркөм чеберчилигинин бир көрүнүшү болуп саналат. Мисалы:

Казаттан ошо алыскы

Далайы кайтпай калышты,

Алар менен жанымын

Көмдүм мен да жарымын.

Тандалмалар: Ырлар жана поэмалардын эки томдугу. Ф.: Адабият, 1991. [3.89]

С.Эралиевдин чыгармаларында диалектилик лексикасы, фонетикалык жана грамматикалык диалектизмдер өтө сейрек кездешет. Ошого карабастан Эралиев диалектизмдерди ушунчалык ыктуу колдонгондуктан, алар анын чыгармаларынын экспрессивдүүлүгүн жана сыйымдуулугун арттыргандыгын белгилей кетүүгө болот. Мисалы:

Не бир кызуу чабуулдарда, кармашта

Биз душманды, душман бизди **сездеген**,

Элесинди эсте тутуп ар башка,

Минут сайын мен канча ирет эстегем.

Тандалмалар: Ырлар жана поэмалардын эки томдугу. Ф.: Адабият, 1991.

Кыргыз лексикасы жаңы сөздөр менен байыган сайын акындын чыгармаларында да неологизмдерге орчундуу орун берилгенин анын ырлары далил боло алат.

Мисалы:

Тилимди угат күн менин,

Окшоп, куду **карусель**,

Жер айланат.

Мен да кошо айланам.

Тандалмалар: Ырлар жана поэмалардын эки томдугу. Ф.: Адабият, 1991.

Же жатканда **блиндажда** тактада,
Ар кимибиз өз эрдигин сөз менен
жетине албай айтып жаткан чакта да,
Мен өзүңдү ыйлай жаздап эстегем.

Тандалмалар: Ырлар жана поэмалардын эки томдугу. Ф.: Адабият, 1991.

Акын кээде өзү жаңы сөздүк маанилерди аффикстердин жардамы менен ойлоп табуу менен, чыгармаларга өзгөчө көрк берген учурлары да кездешет.

Фразеологиялык айкалыштар акындын поэзиясында жыш колдонулуп, турмуштук кубулуштарды эптүү, кыска чагылдырууда ишенимдүү каражат катары кызмат кылат. Акын фразеологиялык айкалыштарды укмуштуудай чеберчилик менен тандап алып, аларды өз чыгармаларына ушунчалык дыкаттык менен кынаптап кое алганын байкайбыз. Эралиевдин ырлары тексттик лингвистиканын айрым гана маселелери материал катары алынган азыноолак материалдарды жолуктурууга болот. Мисалы:

Карасаң айланасын **моокуң канбас**.

Бак бүрдөп, талаа гүлдөп, куштар үндөп,
Каркылдап көлдө сүзүп көп өрдөк-каз.

Өрүшүн Ала-Тоонун сан мал каптап,
Түзүндө баркыт өңдүү кулпунуп саз.
Турганда, **көңүл сергип** болоруң чың,
Гүлдөрдүн жел аңкыткан жытына мас.

Багына, байлыгына башка жактан,
Башынан **баш бакканды** кылып алас.

Жорудум да, **жерге сыйбай** сүйүндүм,
Келишиндей эң алгачкы сүйүүмдүн.
Сыймык кушум, көктөн **түшкөн кут** болуп,

Кел, конуп ал, түндүгүнө үйүмдүн!

Ак жол басып келиптирсиң атайын,
Акжолтоюм, кел, **койнума катыйын?**

Сен апкелген ушул ырыс-насипти,
Эли-журтум менен бирге татайын.

Кыргыздын **изин караймын**

Күркүрөгөн кең дүйнөнүн ичинде,
кыпын өңдүү бирөөмүн.

I том. Ырлар, поэмалар. Б.: "Турар", 2011
[3.112.]

Акындын тилинин жыштык сөздүгү, көркөм сүрөттөө каражаттарын пайдалануудагы эралиевдик чеберчиликке, поэзиясынын лингвопоэтикасы менен лингвостилистикасына, фоностилистикасына, текст каражаттарынын уюшулушунун башка дагы толуп жаткан маселелерине ошондой эле, чыгармаларынын тилдик түзүлүшүнүн лексикалык, морфологиялык, синтаксистик өзгөчөлүктөрүнүн лингвостатикасына жана башка ушуга байланыштуу маселелерди системалаштырып иликтөө аракеттери али алдыда экендиги байкалды [4.201.]

С. Эралиевдин поэзиясын лингвистикалык өңүттө изилдөө анын чыгармачылыгынын тилин терең түшүнүүгө, поэзиянын түзүлүшүн жана структурасын баалоого, ошондой эле кыргыз тилинин адабий жана маданий контекстиндеги ордун аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Акындын тилиндеги ар бир деталь, ырдын эмоционалдык күчүн жана идеясынын тереңдигин чагылдыруу үчүн маанилүү болгондуктан, анын поэзиясы лингвистикалык анализге чоң муктаждыгын далилдеп турат. С. Эралиевдин поэзиясындагы эстетикалык өзгөчөлүктөр, анын тилинде өзүнчө бир бийик ченемдин пайда болушуна шарт түзөт. Акын элдик фольклордун элементтерин, ошондой эле кыргыз адабий тилинин бардык мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу менен жогорку эстетикалык эффекттерди жарата алган.

Адабияттар:

1. Ишкеев Н. Кыргыз адабиятынын окуу китептери: өткөнү, бүгүнкүсү жана келечеги. – Бишкек, 2011-ж.
2. Рысалиев К. Киргизское стихосложение. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Фрунзе – 1965.
3. Эралиев С. I том. Ырлар, поэмалар. Б.: "Турар", 2011.
4. Мамытов Ж. Көркөм чыгарманын тилинин кээ бир маселелери. Жогорку окуу жайларынын филология факультетинин студенттери үчүн окуу куралы. Каракол-2007.
5. Усубалиев Б. Көркөм чыгармага лингвостилистикалык илик. Бишкек-1994.